АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ
ЖӘНЕ ТАБИҒАТ МҰРАЛАРЫ ЕСКЕРТКІШТЕРІ

ХРОМТАУ АУДАНЫ

ПАМЯТНИКИ ПРИРОДНОГО И ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО
НАСЛЕДИЯ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

ХРОМТАУСКИЙ РАЙОН

АҚТӨБЕ ОБЛЫСТЫҚ МӘДЕНИЕТ БАСҚАРМАСЫНЫҢ ОБЛЫСТЫҚ
ТАРИХ, ЭТНОГРАФИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ ОРТАЛЫҒЫ
АКТЮБИНСКИЙ ОБЛАСТНОЙ ЦЕНТР ИСТОРИИ, ЭТНОГРАФИИ
И АРХЕОЛОГИИ УПРАВЛЕНИЯ КУЛЬТУРЫ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ ЖӘНЕ
ТАБИҒАТ МҰРАЛАРЫ ЕСКЕРТКІШТЕРІ

ХРОМТАУ АУДАНЫ

IV

ПАМЯТНИКИ ПРИРОДНОГО И ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО
НАСЛЕДИЯ АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

ХРОМТАУСКИЙ РАЙОН

АҚТӨБЕ, 2009

ББК 63.4(5Қаз)
А37

Жалпы редакциясын басқарған / Под общей редакцией
тарих ғылымдарының кандидаты, доцент
А.А.Бисембаев.

Ақтөбе облысының тарихи-мәдени және табиғат мұралары ескерткіштері. – 13 томдық. – 4 т. Хромтау ауданы - Ақтөбе 2009 ж. – 196 б.
Памятники природного и историко-культурного наследия Актюбинской области. – в 13 т. – Т 4. Хромтауский район - Актобе 2009 г. – 196 с.

ISBN 9965-819-82-3

Авторлық ұжым / Авторский коллектив:

Амангалиева Н.Ж.
Бидагулов Н.Т.
Бисембаев А.А.
Дуйсенгали М.Н.
Дуля В.И.
Мамедов А.М.
Мамиров К.Б.
Мамиров Т.Б.
Ткачев В.В.
Успанова Г.Е.

ISBN 9965-819-82-3

© Ақтөбе облыстық мәдениет басқармасының облыстық тарих, этнография және археология орталығы

ЕСКЕРТКІШТЕР ЖИНАҒЫ
СВОД ПАМЯТНИКОВ

13 томды ғылыми басылым / Научное издание в 13 томах

Мәртөк ауданы	I	Мартукский район
Қобда ауданы	II	Кобдинский район
Қарғалы ауданы	III	Каргалинский район
ХРОМТАУ АУДАНЫ	**IV**	**ХРОМТАУСКИЙ РАЙОН**
Алға ауданы	V	Алгинский район
Ойыл ауданы	VI	Уилский район
Темір ауданы	VII	Темирский район
Мұғалжар ауданы	VIII	Мугалжарский район
Ырғыз ауданы	IX	Иргизский район
Әйтеке би ауданы	X	Айтекебиский район
Байғанин ауданы	XI	Байганинский район
Шалқар ауданы	XII	Шалкарский район
Ақтөбе облысы	XIII	Актюбинская область

Алғы сөз

Хромтау ауданының аумағы 12,9 мың шаршы шақырымды немесе 1292150 га құрайды және Айтеке би, Алға, Мұғалжар, Қарғалы аудандарымен, Ақтөбе қаласының аймағы және Ресей федерациясының Орынбор облысымен шектеседі.

Қазіргі таңда аудан 1 қалалық және 14 ауылдық аймақтарға бөлінген. Тұрғындардың саны 43,7 мың адамды құрайды, оның ішінде 21,7 мың адам қалада тұрса, 22 мың адам ауылдық жерлерде тұрады. Олардың 31 635 қазақтар.

Аудан өнеркәсіптік-ауылшаруашылық бағытта қызмет етеді.

Хромтау (бұрынғысы Новоресей) ауданының 70 жылдан артық тарихымен Қазақстанның экономикалық қуаттылығының үздіксіз дамуы байланысты.

1934 – 1935 жылдары бұл жерде никель кен орны табылып, ал 1936 жылы Донское елді-мекенінің маңында хромит кенінің бай қоры ашылады.

Оңтүстік-Кемпірсай хромит кен орнын игеру нәтижесінде Донской тау-кен байыту комбинатының негізі қаланады. Комбинаттың алғашқы байыту фабрикасы іске қосылады. «Молодежная» шахтысының құрылысы басталып, ірі карьер «Южный» және «Қаз. КСР-ның 40 жылдығы» атындағы карьержұмыстарын бастайды. Өндірістік және әлеуметтік саладағы нысандар: қонақ үйлер, «Центральная» шахтысын, ұсақтап-байыту фабрикасын тұрғызуға байланысты жалпықұрылыс тресті құрылыш қызмет көрсетеді. Донской тау-кен байыту комбинаты хром кенінің 95 пайызын өндіріп өзінің өнімін көптеген Еуропа (Испанияға, Италияға, Францияға, Швецияға, Норвегияға), Азия (Жапонияға, Қытайға) және Америка елдеріне тасымалдайды.

Ауданның дамуына сай жылына 30 млн дана қуаттылығы бар кірпіш шығару зауыты қолданысқа қосылды. Құрамына ет пен сүт өнімдерін өңдейтін зауыт кіретін агрофирма ашылуда. Ет өңдеу цехының қуаттылығы аусымына МІҚ –ның 12 басын, шошқаның 30 басын өңдеуді құраса, шұжық өндіру цехының қуаттылығы 1000 кг дейін жетеді. Сүт зауытының қуаттылығы тәулігіне 20 тонна сүт өңделіп, айран, қаймақ, балмұздақ, ірімшік шығарылады.

Бұдан басқа аудан территориясында мыс кенінің, цинктің, қоңыр көмірдің және басқа да пайдалы қазбалардың бай қоры бар. Хромтау ауданы республиканың тау-кен өндіру саласын дамытуда алғашқы қатарларға шығуда. Бірінен соң бірі – АҚ «Ақтөбе мыс компаниясы», ЖШС «Восход-Oriel», ұсақ тас зауыттары мен фабрикалары іске қосылуда. Жаңа «Мечел» тау-кен байыту комбинатының жұмысына бастау берілді.

Өлке экономикасының қарқынды дамуы аудан тұрғындарының ауқаттылығының негізіне айналды. Өндірістік нысандардың өнімді және

пайдалы жұмыс жасауы әлеуметтік салаға барынша назар аударуға мүмкіндік берді. Қазіргі заманға сай аппараттар мен жабдықталған емдеу-алдын алу сауықтыру кешені, балаларды сауықтыру лагері, жүзуге арналған екі бассейні, 200 орындық көрермен залы, шығыс жекпе-жек спортымен айналысу залы бар дене шынықтыру-сауықтыру орталығы қызмет көрсетеді.

Хромтау ауданының жері сонымен бірге, тарихы мен мәдениеті бай өлке. Оның айқын дәлелі әр түрлі кезеңге жататын көптеген ескерткіштердің шоғырлануы. Олардың бірегейлері Ойсылқара тарихи ескерткіші, Айдарлыаша геологиялық қабаты бар.

Аудан және Облыстық тарих, этнография және археология орталығы өкілдерінің жұмыстары нәтижесінде, «Мәдени мұра» бағдарламасының аясында оқырман қауымға ұсынылғалы жатқан «Хромтау ауданының тарихи-мәдени және табиғат мұраларының ескерткіштері» атты серияның шығуы өзекті болып отыр. Бұндай басылымның шығуы оқырмандар қауымына ауданның бай мұрасымен, ерекшеліктерімен танысуға және өткеніне көз жүгіртуге мол мүмкіндіктер береді.

* * *

Территория Хромтауского района составляет 12,9 тыс.кв.км. или 1292150 га и граничит с Айтекебийским, Алгинским, Мугалжарским, Каргалинским районами, Актюбинским городским округом и Оренбургской областью Российской Федерации.

В настоящее время район разделен на 1 городской и 14 сельских округов. Численность населения составляет 43,7 тысяч человек, в том числе 21,7 тыс.человек горожан и 22 тыс.сельчан. Из них 31,635 казахов.

Район имеет промышленно-сельскохозяйственное направление деятельности.

Более 70-летней историей Хромтауского (в прошлом Новороссийского) района непрерывно связано интенсивное развитие экономического потенциала Казахстана.

В 1934-1935 годах здесь были обнаружены месторождения никеля, а в 1936 году вблизи поселка Донское открыты уникальные запасы хромитовых руд.

В результате разработки Южно-Кемпирсайских месторождений хромитов основывается Донской горно-обогатительный комбинат. Вводится в строй первая обогатительная фабрика комбината. Начинается строительство шахты «Молодежная», вводятся в эксплуатацию крупный карьер «Южный» и карьер им. «40-летия Каз.ССР». Создается и действует общестроительный трест для возведения производственных объектов и объектов социальной сферы: гостиницы, шахты «Центральная», дробильно-обогатительной фабрики. Донской ГОК производит 95 процентов хромовой руды и поставляет свою продукцию во многие страны Европы (Испанию, Италию, Францию, Швецию, Норвегию), в страны Азии (Японию, Китай) и Америки.

По мере развития района сдаются в эксплуатацию завод по выпуску облицовочного кирпича мощностью 30 млн. штук в год. Открывается агрофирма, в которую входят мясоперерабатывающие и молочные заводы. Мощность цеха первичной переработки скота в смену составляет 12 голов КРС или 30 голов свиней, а мощность колбасного цеха – до 1000 кг. колбасных изделий и полуфабрикатов. Мощность молочного завода – переработка 20 тонн молока в сутки и производства кефира, сметаны, мороженного, творога, ряженки, йогурта. Вводится в действие завод по производству облицовочных керамических плит по технологии итальянской фирмы «САКМИ» с мощностью 1 млн.кв.метров плитки в год.

Кроме того, на территории района имеются и запасы медной руды, цинка, бурого угля и других полезных ископаемых. На их базе получено дальнейшее развитие горно-добывающей отрасли. Хромтауский район становится одним из лидеров горно-добывающей промышленности республики. Одним за другим сдаются в эксплуатацию фабрики и заводы – АО «Актюбинская медная компания», ТОО «Восход-Oriel», щебеночные заводы в Тассайском, Кзылсуйском, Тасуткельском сельских округах. Был дан старт работе нового горно-обогатительного комбината «Мечел».

Динамично развивающаяся экономика края стала основой благосостояния проживающего в районе населения. Ритмичная и рентабельная работа производственных объектов позволяет сполна уделять внимание социальной сфере. Работает лечебно-профилактический оздоровительный комплекс, оснащенный современной аппаратурой, функционируют детский оздоровительный лагерь, физкультурно-оздоровительный центр, с двумя плавательными бассейнами, зала с трибунами на 200 мест, залов для занятий восточными единоборствами, аэробикой и фитобаром. В ряде сельских округов строятся и действуют сельские клубы, фельшерско-акушерские пункты и сельские врачебные амбулатории.

Хромтауская земля – это еще и край с богатой историей и культурой. Ярким примером этого является значительное количество памятников самых разных эпох, расположенных на территории нашего района. К ним относятся этнографический, исторический памятник Ойсылкара и геологический раздел Айдарлыаша.

В свете действий Государственной программы «Культурное наследение» акутуальным является выход предлагаемого читателю серии «Памятники природного и историко-культурного наследия Хромтауского района», составленного по результатам работ представителей района и сотрудников Областного центра истории, этнографии и археологии. Существование подобного издания позволит широким кругам читателей узнать о богатом наследии района, познакомиться с его особенностями, прикоснуться к прошлому.

Аким Хромтауского района: Ж. Оралмагамбетов.

I бөлім

Ақтөбе облысының Хромтау ауданы туралы анықтамалық мәліметтер

МАЗМҰНЫ

Хромтау ауданының әкімі Б. Қаниевтің алғы сөзі......................4

I бөлім. Ақтөбе облысының Хромтау ауданы туралы анықтамалық мәліметтер......................7
1.1. Аудан туралы жалпы мәліметтер (Н.Ж. Амангалиева)......................8
1.2. Хромтау ауданының табиғатының жағдайы (Қ.Б. Мамиров) 20

II бөлім. Тарихи-мәдени мұрасы......................37
2.1. Хромтау ауданының археологиялық ескерткіштерінің сипаттамасы.......39
2.2. Хромтау ауданының археологиялық ескерткіштері......................58
2.3. Хромтау ауданының этнографиялық мәліметтері (С.Е. Ажигали, Р.А. Бекназаров) 87

Қосымшалар:
-Табиғат мұралары ескерткіштері
-Археологиялық ескерткіштер мен жәдігерлер
-Құлпытастар және архитектуралық ескерткіштер
-Стеллалар

Стеллалар
Стеллы

Тасөткел. Ұлы Отан соғысына қатысқандар құрметіне орнатылған стелла.

Тасоткел. Стелла в честь участников ВОВ.

Көктөбе. Ұлы Отан соғысына қатысқандар құрметіне орнатылған стелла.

Коктобе. Стелла в честь участников ВОВ.

Тассай. Ұлы Отан соғысына қатысқандар құрметіне орнатылған стелла.

Тассай. Стелла в честь участников ВОВ.

Қызылсу. Ұлы Отан соғысына қатысқандар құрметіне орнатылған стелла.

Кызылсу. Стелла в честь участников ВОВ.

Аққудық. Ұлы Отан соғысына қатысқандар құрметіне орнатылған стелла.

Аккудук. Стелла в честь участников ВОВ.

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие акима Хромтауского района Каниева Б. 4

Глава I. Справочные сведения о Хромтауском районе Актюбинской области... 95
1.1. Общие сведения о Хромтауском районе (Амангалиева Н.Ж.) 96
1.2. Природные условия Хромтауского района (Мамиров К.Б.) 107

Глава II. Историко-культурное наследие.. 125
2.1. Характеристика памятников археологии Хромтауского района..... 127
2.2. Археологические памятники Хромтауского района........................ 152
2.3. Сведения по этнографии Хромтауского района (Ажигали С.Е., Бекназаров Р.А.).. 184

Приложения:
- Памятники природного наследия
- Археологические памятники и находки
- Кулпытасы и памятники архитектуры
- Стеллы